

Disertacijos

ŽVILGSNIS Į POLITINĘ FILOSOFIJĄ IŠ VILNIAUS

2005 metų birželio 23 dieną Filosofijos fakulteto posėdžių salėje Filosofijos katedros doktorantė Nida Vasiliauskaitė apgynė daktaro disertaciją tema *Racionalumo problema šiuolaikinėje politinėje filosofijoje* (darbo vadovas – profesorius Evaldas Nekrašas).

Pristatydama savo darbą Nida teigė, kad disertacijos tikslas – ištirti priešingiems šiuolaikinės politinės filosofijos poliems atstovaujančių teorijų santykį su racionalaus visuomenės modelio idėja ir išplėtoti perspektyvą, kuri leistų jas palyginti tarpusavyje nepaisant paradigminių skirtumų. Šiems priešingiems poliems atstovauja racionalistinės (Johno Rawlso ir Keno Binmore'o) ir antiracionalistinės (Jeano Lyotard'o ir Jeano Baudrillard'o) teorijos. Būtent šias teorijas tyrimo objektu Nida teigė pasirinkusi todėl, kad jos yra reprezentatyvios ir įtakingos, tačiau tarpusavyje beveik nekontaktuojančios. Anot disertantės, jų fundamentalus nesutarimas ir yra jų lyginimo pagrindas.

Atlikto tyrimo pagrindu disertacijoje ginama tezė, kad politinė filosofija racionalaus visuomenės modelio idėjos dėl loginių priežasčių negali nei be išlygų priimti, nei atmesti, nes racionalumo negalima nei deduktyviai susieti su teisingumu (Binmore'as), nei visiškai nuo jo atskirti (Lyotardas), nei atsakyti abiejų (Baudrillard'as) nesunaikinant politinės filosofijos savarankiškumo ir išvengiant kontrainplikacijų, o sumanymas abi kategorijas glaudžiai susieti

išsaugant jų autonomiją (Rawlsas) yra prieštaringas.

Kaip svarbiausią savo disertacijos indėlį į šiuolaikines filosofines diskusijas Nida laiko bendrą šių autorių teorijų analizę, kuri jas susieja ir palygina kaip skirtingas racionalumo problemos politinėje filosofijoje artikuliacijos logines galimybes. Kartu išryškintas pačios politinės filosofijos, kaip disciplinos, santykio su racionalumu dviprasmiškumas. Parodoma, kad Rawlso teorijos galimybės sąlyga yra jos prielaidose glūdintis loginis prieštaravimas, taip pat savarankiškai aptinkamos tam tikros Binmore'o teorijos vidinės problemos.

Pirmasis iš oficialiųjų oponentų – docentas Dalius Jonkus – savo atsiliepime teigė, kad disertacijoje pasirinktas šiuolaikinių politinių teorijų analitinis pjūvis tikrai vertas dėmesio. Supriešindama dvi skirtingas teoretikų stovyklas, disertantė išryškina ne tik nagrinjamų koncepcijų pranašumus, bet ir trūkumus, atskleidžia jų nenuoseklumus ir nutylėtas prielaidas. Parodomi vidiniai teorijų prieštaravimai. Tačiau pozityvios alternatyvos nagrinėjamos teorijoms disertacijoje nėra. Tad savo žodį oponentas baigė klausimais, adresuojamais disertantei: ar racionalizmo ir reliatyvizmo trūkumų atskleidimas leidžia numatyti galimą alternatyvą? Ar politinės teorijos pasmerkto suktis racionalizmo ir reliatyvizmo priešpriešos rate? Kokį vaidmenį šioje priešpriešoje vaidina Habermaso intersub-

jektyvaus ir komunikatyvaus racionalumo samprata (apie ją disertacijoje kalbama, bet ji neiškyla kaip atskira figūra ir netgi neiškyla kaip alternatyva)? Ar galima ją laikyti alternatyva?

Atsakydama oponentui Nida teigė mėginusi parodyti, kad reliatyvizmo ir racionalizmo priešprieša nėra tokia griežta: radikalus racionalizmas galų gale tam tikrais aspektais suartėja su socialiniu reliatyvizmu, veda link jo, o socialinio reliatyvizmo kryptčiai atstovaujančios teorijos (Lyotard'o ir Baudrillard'o) save vis tiek pagrindžia per *ratio*; inkorporuoja tikėjimą *ratio* – be tikėjimo *ratio*, be racionalumo *qua rationalumo* tylaus pripažinimo tikriausiai jos apskritai negalėtų būti suformuluotos. Čia judama horizontaliai, nuo vieno poliaus prie kito; žvilgsnis *a la Hegel* iš viršaus – kažin ar įmanomas. O Habermaso racionalumo samprata, anot Nidos, yra alternatyvi Rawlso ir Binmore'o „monologiniam“ subjektiniam racionalumui, tačiau vargu ar ji gali būti laikoma alternatyva racionalizmui ir reliatyvizmui. Habermaso koncepcija atvirai šito siekia ir jo šalininkų yra būtent taip suprantama, tačiau konsensuso siekis ir universalistinis kriterijus ją pastato greta Rawlso ir nepasaugo nuo Lyotard'o kritikos.

Antrasis oponentas – profesorius Zenonas Norkus – savo kalbą pradėjo samprotavimu apie tai, kas turėtų būti laikoma šiuolaikine politine filosofija ir kokią vietą joje užima disertantės pasirinkti autoriai. Anot profesoriaus, kalbant apie šiuolaikinę politinę filosofiją, paprastai turima galvoje intelektualusis projektas, susijęs su analitinės filosofijos tradicija ir inicijuotas Rawlso veikalo „Teisingumo teorija“. Harvardo, Jeilio, Cornello ir kituose JAV aukščiausio lygio universitetuose jauniems filosofams, pasirinkusiems specializacijos šaka politikos filosofiją, vargu ar ateitų į galvą mintis, kad galima žiūrėti į Lyotard'ą ar juolab Baudrillard'ą kaip į dėmesio vertus pa-

šnekovus, dirbančius prie to paties intelektualiojo projekto. Tenai Nidos bendraamžis ar bendraamžė veikiausiai gautų užduotį pabūti moderatoriumi Rawlso ir Nozicko, Rawlso ir Gauthier, Rawlso ir Harsanyi'o, Rawlso ir Habermaso ar kitų „tikrųjų“ politikos filosofų dialoge. Tačiau, ironizavo (?) profesorius, iš Vilniaus pasaulis atrodo kitaip, ir tai nebūtinai blogai.

Anot oponento, tikslas palyginti regimai nepalyginamus dalykus – jau pats savaimė laiduoja darbo mokslinį naujumą. Tačiau pasiekti šį tikslą disertantei pavyko tik iš dalies. Nida mėgina rasti *tertium comparationis*, konstruodama jos vadinamąją Rawlso dilemą, arba racionalumo ir teisingumo santykio aporiją: visuomenės modelis, kuris dėl tos pačios priežasties būtų ir racionalus, ir teisingas, bet kartu išsaugotų šių sąvokų autonomiją, yra pasmerktas svyruoti tarp dviejų normatyvumo tipų, negalėdamas jų nei sutapatinti, nei atskirti, nei laikyti lygiaverčiais ar vienam iš jų teikti pirmenybę ir kartu neišduoti savo esmės. Ji traktuoja Binmore'o ir Lyotard'o teorijas kaip priešingas teorines Rawlso dilemos sprendimo galimybes – taip kad Binmore'as redukuoja teisingumą į racionalumą, o Lyotard'as griežtai atskiria teisingumą ir racionalumą, visiškai atmesdamas racionalaus visuomenės modelio idėją.

Ši konstrukcija, profesoriaus teigimu, palieka neaiškumų. Visų pirma neaišku, ar kalbama apie racionalų visuomenės modelį, ar apie racionalios visuomenės modelį – ar racionalumas čia suprantamas *de dicto* ar *de re*? Juk šiaip visuomenė gali būti racionali arba ne, ir jos modelis taip pat gali būti racionalus arba ne. Daugelyje darbo vietų „racionalus modelis“ yra dedukcinės sistemos sinonimas. Racionalistinės teisingumo teorijos ar racionalūs modeliai šia prasme – tai teorijos, plėtojamoms *more geometrico*. Šiuo atveju racionalumas suprantamas *de*

dicto plotmėje. Tačiau kitais atvejais „racionalistinė“ teisingumo teoriją ar „racionalių“ modelį disertantė vadina, kai jie remiasi veikėjų racionalaus elgesio prielaida, tai yra orientuoti į racionalaus pasirinkimo teorijos (RPT) perspektyvą. Šiuo atveju racionalumas yra suprantamas *de re* plotmėje. Tarp šių dviejų plotmių disertacijoje visą laiką siūbuojama, o skaitytojui lieka klausimas, ar ši dviprasmybė tokia, kurios buvo galima išvengti, ar tokia, kuri kažkaip susijusi su nagrinėjamų reiškinų specifika?

Antra oponento iškelta problema ta, kad postmodernistinės teorijos net nemėgina susisaistyti bent kiek griežtesniu ar tikslesniu racionalumo apibrėžimu, apsiribodamos tam tikru asociacijų lauku, kur racionalumas yra „tvarkos“, „drausmės“, „tikslumo“ ir kitų postmodernistui nemielų dalykų ženklas. Labai stengiantis rasti postmodernistų raštuose pozityvų turinį, galima tarti, kad jiems rūpi ne veiksmo, socialinių procesų (procedūrų) ir jų rezultatų problema, o racionalumas ir racionalizmas kaip kultūros ir galbūt asmens bruožas. Kaip tik apie kultūros racionalumą RPT neturi ką pasakyti, o asmens racionalumą sieja tiesiog su jo norų pastovumu, ilgalaikio gyvenimo plano turėjimu, pasirinkimo autonomiškumu – dalykais, kuriuos kvestionuoja skelbiantys „subjekto mirtį“, žiniasklaidos ir reklamos visagalybę teoretikai. Išeitų, kad vieni ir kiti rašo apie skirtingus dalykus. Ar tokiu atveju iš viso įmanomas produktyvus postmodernistinės ir modernistinės (analitinės) filosofijos dialogas? Galų gale postmodernistinės ir modernistinės filosofijos sąsaja Rawlso dilemoje lieka formali, daugiau grįsta to paties žodžio nei tos pačios sąvokos vartojimu.

Vis dėlto, profesoriaus teigimu, Nidos darbas nėra tik keturių filosofinių esė rinkinys. Pirmi du darbo skyriai sudaro visumą, kurios vienovę užtikrina tai, kad Binmore'as savo kon-

cepciją formuluoja kaip Rawlso teorijos patobulinimą – jos formalizaciją lošimų teorijos priemonėmis. Ypač gerą išpūdį oponentui paliko abiejų Rawlso koncepcijos versijų išgvildinimas. Nida įtikinamai atskleidžia abiejų Rawlso teorijos versijų trūkumus, parodo, kad Rawlsui pirmoje versijoje nepavyksta išvesti imperatyvo „būk teisingas“ iš „būk racionalus“, o antroje – parodyti, kad yra galimas grynai politinis liberalizmas, kuris būtų neutralus alternatyvių „materialių“ arba „metafizinų“ pasaulėvaizdžių atžvilgiu. Gerai išanalizuotas ir Binmore'o fundamentalus veikalas, kuris ligi šiol nebuvo patekęs į Lietuvos filosofų akiratį. Nida šiame darbe galėjo pasikliauti tik savo pačios analitine išmone, ir jos vaisiai ganėtinai išpūdingi.

Savo atsiliepimą Z. Norkus baigė pastaba, kad tarp darbo tezių ir išvadų dominuoja neigatyvūs rezultatai – teiginiai apie visokias aporijas, trūkumus, keblumus aptariamų autorių koncepcijose. Tad neišvengiamai kyla klausimas apie tą perspektyvą ir požiūrio tašką, iš kurio visos tos koncepcijos kritikuojamos, apie pozityvias alternatyvas iškeltoms idėjoms. Aišku, kad tas požiūrio taškas – iš Vilniaus, iš Lietuvos, bet kartu lyg ir iš niekur. Lieka netgi neaišku, kokia – postmodernistinė ar modernistinė – perspektyva atrodo priimtina pačiai autorei. Ar visos aptartos koncepcijos ir jų teoretikų pastangos atnešė kokios nors naudos, ar jos tik iliustruoja Wittgensteino tezę, kad filosofija yra mašina, dirbanti tuščiai?

Atsakydama oponentui disertantė teigė, kad sumanymas palyginti Rawlsą ir Binmore'ą su postmodernistais iš tiesų rizikingas, tačiau ne dėl šiuolaikinės filosofijos neišmanymo. „Žvilgsnis iš Vilniaus“ nebūtinai yra diletantiškas, provincialus, nesigaudantis, kas vyksta, ir todėl keistai suplakantis skirtingus dalykus. Tokio sumanymo motyvas buvo noras imtis rizi-

kingo, nežinia kur galinčio nuvesti projekto, o ne parašyti dar vieną neproblemišką disertaciją apie, tarkime, Rawlso ir Nozicko santykį.

Disertantė pripažino, kad svyravimas tarp kalbėjimo apie racionalų visuomenės modelį ir apie racionalios visuomenės modelį disertacijoje iš tiesų yra, tačiau ši dviprasmybė susijusi su nagrinėjamų reiškinių ir temos specifika. Rawlsas, RPT atstovai ir apskritai analitikai kalba apie racionalų individo veiksmą ar elgesį (*de re* lygmuo) ir apie socialinių reiškinių racionalumą (*de re*), bet taip pat Rawlsas su Binmore'u siekia sukonstruoti racionalistinę teisingumo teoriją, plėtojama *more geometrico*, t. y. juos domina socialinių reiškinių modelio loginis nepriekaištingumas ir pakankamumas, pati galimybė iš tokios perspektyvos žvelgti į socialinius procesus (*de dicto* lygmuo). O ši galimybė, anot Nidos, įmanoma tik tarus, kad socialiniai procesai pasiduoda tokiam aprašymui (*de re*). Lyotard'as kritikuoja tokią racionalistinę perspektyvą (*de dicto*), bet jo kritika remiasi prielaida apie *res*. Baudrillard'as irgi atmeta pačią idėją racionaliu modeliu paaiškinti socialinius reiškinius: pasak jo, būtent modelio racionalumas neleidžia jų perprasti, prielaida, kad veikėjai anaipol nesielia racionaliai ir jų interakcijos nėra racionalios, esą geriau padeda susigaudyti, kas vyksta, nei priešinga.

Į oponento abejonę, kad tarp postmodernistų ir analitikų racionalumo klausimu galima konstruktyvi diskusija, disertantė atsakė teiginiu, jog postmodernistų kritikos objektas – instrumentinis-techninis racionalumas, tikėjimas galimybe paaiškinti socialinius ir politinius procesus remiantis šia racionalumo samprata. Būtent tokiu tikėjimu, anot Vasiliauskaitės, remiasi Rawlso, Binmore'o ir RPT teorijos. Postmodernistai abejoja formalų instrumentinio mąstymo galimybės sąlygų „duotybe“, pačiu racionalumo ra-

cionalumu. Kaip tik tai ir leidžia pakviesti juos į „solidžių“ politinės filosofijos atstovų diskusiją. Ir kaip tik šito daugelis analitikų, disertantės manymu, nesupranta. Pamatinių prielaidų kvestionavimą jie suvokia kaip nereikšmingą triukšmą paviršiuje, į kurį neverta kreipti dėmesio.

Oponento priekaištas dėl „žvilgsnio iš niekur“, asmeninės pozicijos modernizmo ir postmodernizmo atžvilgiu neaiškumo, disertantės požiūriu, nėra pelnytas. Užimti neutralią poziciją, anot darbo autorės, skatino idėja sukviesti prie vieno stalo abiejų frontų atstovus: iš anksto skelbtis kieno nors advokatu būtų nekorektiška. Disertantė teigė negalinti savęs uždaryti nė vienoje stovykloje, nors taip pat netikinti ir „vidurio kelio“ galimybe.

Toliau gynime kalbėję tarybos nariai negailėjo gerų žodžių ginamo darbo „techninei“ kokybei – disertantė tikrai įsigilinsi į temą, darbo tekstas aiškus ir sklandus, plati ir išsami literatūros apžvalga. Profesorius E. Nekrašas teigė, kad disertacija yra viena geriausių iš tų, kurias jam kada nors teko skaityti. Tačiau dėl autorių pasirinkimo ir filosofinės darbo vertės tarybos narių nuomonės išsiskyrė. Profesoriaus M. P. Šaulausko nuomone, autorių pasirinkimas turėjo būti labiau pagrįstas. Reikėjo motyvuoti, kodėl būtent toks kvartetas, kas ir kodėl būtent tokiu instrumentu groja. Be to, klaidinga teigti, kad šiuolaikinė politinė filosofija yra dvipolė – ji yra daugiapolė. Docentė G. Miniotaitė darbe pasigedo pastangų susieti analizuojamus autorius kokia nors intelektine tradicija, nes filosofija nėra vien logika ir vidinės teorijų logikos analizė, taigi nepakanka ieškoti vien jos nenuoseklumų.

Kritiškiausiai apie disertaciją kalbėjo gynimo tarybos pirmininkas profesorius Arvydas Šliogeris. Anot profesoriaus, disertacijos pavadinimas nuteikia viltingai ir leidžia tikėtis, kad tema bus skleidžiama konceptualiai ir pro-

blemiškai, iškeliant hipotezę apie racionalumo esmę ir tikrinant, kaip ši esmė artikuliuojama dabarties politologinėse teorijose. Deja, pats darbas profesorių nuvylė, kadangi jame vietoje konceptualinio ir probleminio metodo jis rado kelių dabarties politikos ir socialumo teoretikų pažiūrų referavimą. Vaikščiojama tūkstančių disertantų ištryptais akademiniais keliais, nerizikuojant pasukti į šalį bent per milimetrą. Būtent todėl disertacija, anot profesoriaus, atitinka visus konjunktūrinius ir biurokratinius reikalavimus ir šiuo požiūriu yra beveik tobula.

Atsakydama profesoriui disertantė teigė, kad apmąstymai „apie racionalumo esmę“, kurių darbe pasigedo profesorius, mažai ką bendra turi su šiuolaikine politine filosofija. Galbūt dėl to profesoriui disertacija pasirodė paviršutiniška. O priekaištas dėl referatyvumo irgi nesąs pelyntas – disertacijoje beveik visai nėra referavimo,

ji išties analitinė. Ne tik visoje disertacijoje, bet ir kiekviename skyriuje, poskyryje įrodinėjamos kokios nors tezės ir baigiama išvadomis. Na, o konjunktūrinių reikalavimų paisymas (jeigu jie reiškia tiesiog „visuotinai pripažintus“ formalius akademinis disertacijos parametrus ir „mokslinio objektyvumo“ įpareigotą stilių), besiginančiosios nuomone, yra neišvengiamas visų disertacijų bruožas. Jų neatitinkantis tekstas tiesiog negali vadintis disertacija – tai bus netradicinė monografija, poetinė impresija, romanas, aforizmų rinkinys, mistinis traktatas, publicistika ar dar kas nors ne mažiau vertinga nei disertacija, bet ne disertacija.

Disertacijos gynimas buvo baigtas tarybos narių pagyrimais disertantei už puikią gynybą ir sėkmės tolesniuose darbuose linkėjimais. Tarybos nariai vienbalsiai nutarė suteikti N. Vasiliauskaitėi humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Audronė Rimkutė